

על חלקה של התקשורת בתפיסת המסוכנות של חולי נפש – מאמר דעה

יעקב יוסף טייכמאן¹

נהוג להניח כי יש קשר סטטיסטי מובהק בין מסוכנות לבין אבחנה נפשית. הנחה זו משמשת פעמים רבות אנשי מקצוע שונים (למשל שופטים, עורכי דין, פסיכיאטרים, עובדים סוציאליים ועובדים אחרים ממקצועות פרא-רפואיים) בבואם לקבל החלטות בעניינו של האדם המאובחן כלוקה במחלה נפשית. אך ממצאי מחקרים שונים מצביעים כי אין בהכרח קשר ישיר ומובהק בין מסוכנות לבין אבחנה נפשית. להפך, מחקרים לא מעטים מורים כי מעריכי מסוכנות המאבחנים אנשים החשודים כחולי נפש טועים בחלק גדול מהמקרים. במאמר דעה זה אני מבקש לטעון כי התקשורת, בין היתר, תורמת להפצת התפיסה הסטראוטיפית בנוגע למסוכנות של המאובחנים כחולי נפש. דעה זו גם נתמכת בממצאי מחקרים המצביעים כי תקשורת נוטה להפיץ את המסר באשר למסוכנות המאובחנים כחולי נפש.

מילות מפתח: מסוכנות, מחלה נפשית, הערכת מסוכנות, הבנייה חברתית, תפיסת מסוכנות

---

1 קרימינולוג (מ"א), מרכז בכיר תחום מחקר נציבות שוויון הזדמנויות בעבודה, משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים

1. אבחנה נפשית ומסוכנות

אחת האוכלוסיות בחברה המוגדרות כקבוצת סיכון היא אוכלוסיית המאובחנים כחולי נפש. במקרים רבים, זיהוי של אדם כחולה נפש בעל מאפיינים פסיכויטיים יזרו את מעצרו או את הארכת המעצר שלו, כיוון שהוא יתויג כמסוכן יותר מאדם ללא מחלת נפש. ואכן נכון להיום, בין 14 ל-17% מהבאים בשערי בתי הכלא בארצות הברית מאובחנים כסובלים ממחלה נפשית חמורה, הרבה יותר משיעורם באוכלוסייה הכללית (Frailing & Slate, 2018).

הערכת מסוכנות של המאובחנים כחולי נפש נעשית כמעט תמיד על ידי פסיכיאטר המוסמך לכך. עקב המונופול של הפסיכיאטריה על הערכת מסוכנות של מטופלים, והסתמכותם של בני משפחתו של המטופל ומוסדות המדינה על האבחנות הפסיכיאטריות כדי לקבוע כיצד נכון להתנהל עם האדם המאובחן, הציפייה היא שפסיכיאטרים ידעו לבצע הערכות מסוכנות. אולם בפועל, ממחקרים מסוימים שבחנו את היעילות והתוקף של האבחון שמבצעים פסיכיאטרים עולה כי במקרים לא מעטים הפסיכיאטרים טועים באבחון המסוכנות של המטופל. יתרה מזאת, יש חוקרים הטוענים כי יכולתו של רופא פסיכיאטר להגדיר מסוכנות של מטופל אינה עולה בהרבה על יכולתו של אדם מן השורה לעשות זאת (McNiel & Binder, 1987; Mulvey & Lidz, 1995). אדרבה, לדברי דוגלוס מוסמן (Mossman, 2013), חוקרים לא מעטים סבורים שלפסיכיאטרים אין כלל כלים לחיזוי התנהגות אלימה אצל מטופליהם.

בפועל, ועל אף חילוקי הדעות הניכרים בדבר יכולתם של פסיכיאטרים להעריך מסוכנות של מטופל, הרי בקרב הציבור הרחב, ואף בקרב לא מעט רופאים פסיכיאטרים, עדיין רווחת הדעה שאנשים שאובחנו בעבר או בהווה כלוקים במחלה נפשית נמצאים בקבוצת מסוכנות לסביבה (Frailing & Slate, 2018).

המחלוקת באשר למסוכנותם של אנשים שאובחנו כחולי נפש, וערעור על הדעות הקדומות בתחום, התערורו כבר במאה הקודמת. כך לדוגמה, הפסיכיאטר ג'ון מונהאן (Monahan, 1991) טען כי אין כל בסיס לדעה הרווחת כי אנשים שאובחנו כחולי נפש הם בהכרח בעלי מסוכנות חברתית. קו טיעון זה זכה לסימוכין מסווגים שונים. וכך לדוגמה, וירגיניה אלדיגי היידי (Hiday, 2006) סקרה עשרות מחקרים הטוענים שאנשים שאובחנו כחולי נפש מסוכנים יותר מאנשים שלא אובחנו ככאלה, והגיעה למסקנה כי טיעוני החוקרים לא באמת הוכחו אמפירית, כיוון שהמחקרים היו נגועים בהטיה בדגימה או במדידה. לבסוף, גם מחקרים עדכניים מורים כי רוב (בין 80 ל-95%) מקרי האלימות החמורה שמבצעים אנשים המאובחנים כחולי נפש אינם קשורים למחלתם, אלא נובעים מגורמים חברתיים שונים, ובהם שימוש בחומרים פסיכואקטיביים, היעדר זוגיות יציבה, היעדר תעסוקה יציבה, גיל, מגדר, סטיגמה חברתית כלפי אוכלוסייה זו, היעדר זמינות של שירותים אזוריים לבריאות הנפש וכן הלאה (Frailing & Slate, 2018).

לאור האמור לעיל, ניכר שלכל הפחות יש מחלוקת מדעית ניכרת בנוגע לטענה כי האנשים המאובחנים כחולי נפש מסוכנים יותר מאשר האוכלוסייה הכללית. ולמרות זאת, הדעה

שעדיין רווחת בציבור הרחב היא שהמאובחנים כחולי נפש אכן מסוכנים יותר. אפשר לשער שדעה זו מקורה בהבניה חברתית, כלומר בגורמים חיצוניים המשפיעים על עיצוב דעת הקהל.

הבניה חברתית

המונח "הבניה חברתית" מתאר את התהליך החברתי שבאמצעותו אנשים מעצבים את המציאות כתוצר של אינטראקציה חברתית בין יחידים וחברות. יתרה מזאת, סוציולוגים מהזרם הקונסטרוקטיביסטי גורסים כי מה שיחידים וחברות תופסים ומפרשים כמציאות הוא למעשה הבניה. על פי גישת ההבניה, האמונה שערכים מסוימים מוסכמים על החברה כולה נכפית על הקבוצות החלשות באמצעות יצירת תודעה כוזבת. גם על פי המודל המתון של תיאוריית ההבניה, שלידו רוב התופעות החברתיות אכן קיימות, ההמשגה של התופעות הללו, דפוסי התגובה אליהן והסיבות להתמקדות בהן מוכתבים על ידי נקודת המבט של הקבוצה או של השחקנים הפועלים בחברה (קאבאליון ושהם, 2016).

תהליך ההבניה החברתית מביא לעיתים קרובות להטיות בשפיטה. אחת ההטיות הנוצרות עקב הבניה חברתית היא הסטיגמה – תכונה שלילית המיוחסת לתדמיתם החברתית של יחיד או קבוצה, ומשמשת כלי לפיקוח חברתי. לדברי שוהם,

הסטיגמה החברתית בתרבויות הישגיות יכולה לשמש כהישג מדומה לאלה שלא עלה בידם להשיג הישג של ממש. מכיוון שההישג הוא יחסי, יכול הפרט להגביה עצמו על ידי הדבקת כתם של סטיגמה באחרים. כאשר פרט או קבוצה המשתוקקים להצלחה כפיצוי על אי-ביטחונם וחרדתם אינם משיגים מטרות אלו, הם ינסו להשיג סטטוס זה על ידי הורדת הסטטוס של המוקעים (שוהם, 1978, עמ' 69).

לרוב מוצמדת הסטיגמה ליחיד או לקבוצה ששונותם בולטת באופן המטיל ספק או אף פוגע במוסדות ההוקעה והתיוג. כך למשל, הסטיגמה על קבוצות שוליים היא שהן מסוכנות (שוהם, 1978).

אחד הגורמים המשפיעים השפעה מובהקת על ההבניה החברתית הוא אמצעי התקשורת. המדיה נוטה לדווח על אירועי פשע מסוימים בהרחבה רבה, ובה בעת להתעלם מאירועי פשע אחרים. כך היא מבנה את התפיסה ולפיה האירועים המדווחים הם הדורשים מעורבות של מערכות אכיפת החוק, ואילו מאירועים אחרים, לעיתים לא פחות חמורים, על מערכות אלה להעלים עין. התקשורת מדווחת במודע על אירועים מנקודות מבט מסוימות, גם אם הן אינן משקפות את המציאות כפשוטה, במטרה להשפיע על התגייסותן של קבוצות אינטרס נגד מה שייתפס בעיניהן כבעיה בוערת. ואכן במקרים רבים, האופן שבו המציאות מוצגת בתקשורת ישפיע על תהליכי חקיקה חדשים, על עדכון של חוקים קיימים ועל אכיפה. יתרה מזאת, לתקשורת יש תפקיד מרכזי בזיהוי אנשים המוגדרים בחברה כ"סוטים". כאשר התקשורת

מחליטה לסקור אירוע פשע בצורה מובלטת, היא ממתגת את האירוע כאירוע סטייה וגורמת לצופים לזהות אותו ככזה (קאבאליון ושהם, 2016).

להבניה החברתית יש תפקיד מרכזי גם בהגדרה של מחלות נפש. אומנם נהוג להתייחס למחלות נפש בכלים רפואיים, אולם רוב החוקרים מאמינים כי בבסיס האבחנה הנפשית מעורבת הטיות תרבותיות, וכי דפוסים חברתיים משפיעים מאוד על התיג הנפשי. כך טוענים המבקרים כי אבחנות פסיכיאטריות הן תלויות תרבות. לדוגמה, בארצות הברית הקריטריונים הדרושים לאבחון אדם כלוקה בסכיזופרניה קלים בהרבה מאלה הדרושים בבריטניה. זאת ועוד, גישת ההבניה החברתית גורסת כי אבחנות פסיכיאטריות מוגדרות בתוך הקשר פוליטי. למשל, ה-DSM (כלי להערכה ולאבחון פסיכיאטרי) במהדורתו הראשונה (1952) הגדיר הומוסקסואליות כסוג של "אישיות סוציופתית", ובמהדורתו השנייה (1968) הגדיר אותה "סטייה מינית". ב-1973, עקב לחצים של פעילים חברתיים לקידום זכויות בקהילת הלהט"ב, החליטה האגודה האמריקנית לפסיכיאטריה שהומוסקסואליות תיחשב להפרעה רק אם היא יוצרת קונפליקט ומעוררת שאיפה לשנות את הנטייה המינית. ואכן, במהדורה השלישית של ה-DSM (1980) הומוסקסואליות מוגדרת כהפרעה רק כאשר השאיפה לשנות את נטייה המינית מהווה דאגה קבועה. והנה, החל ממהדורה הרביעית (2000) הומוסקסואליות אינה נזכרת ב-DSM כלל (גוד, 2002).

לצד החוקרים המבטלים לחלוטין את הגישה הרפואית הפסיכיאטרית, חוקרים אחרים מסכימים לעקרונות הגישה הרפואית באבחון של חולי נפש, אך מדווחים על הטיות שהיא לוקה בהן. הבולט בקרב הדוגלים בגישה זו הוא ארווינג גופמן (Goffman). לטענתו, אשפוז של אדם במוסד לחולי נפש תלוי בין השאר בסטוס הסוציאקונומי שלו, במידת הפרסום שקיבל המעשה החריג שביצע, בקרבתו הפיזית לבית החולים, במספר המיטות הפנויות העומדות לרשות בית החולים וכן הלאה (גוד, 2002).

גם גוסטבו מש (מש, 1990) הראה כי הסיכוי של המאובחן כחולה נפש להימנע מאשפוז חוזר גדל מאוד אם בסיום אשפוזו הוא חוזר לגור עם משפחתו הגרעינית, אם יש לו ילדים התלויים בו ואם הוא ממלא תפקיד משמעותי בתוך המשפחה. לדבריו, ממצאים אלה מורים כי ההבניה החברתית ממלאת תפקיד חשוב בתהליך האבחון של חולי נפש ובטיפול בהם; כלומר, ככל שתפקידו של ה"חולה" חשוב יותר לסביבתו החברתית, ישתדלו להגן עליו מפני קבלת תווית של "חולה נפש".

מאמר זה מבקש לטעון כי אחד המקורות לסטיגמה הוא התקשורת. הטענה המרכזית היא כי אם נבחן מאין נובעת הסטיגמה על אנשים המאובחנים כחולי נפש, נמצא כי לאמצעי התקשורת יש תרומה ניכרת להבניה חברתית זו. כך, מחקרים רבים שנערכו בארצות שונות מצביעים על נטייתה של התקשורת לייחס למאובחנים כחולי נפש מסוכנות. אולסון (Ohlsson, 2018), לדוגמה, הצביעה על תרומת התקשורת בשבדיה לעיצוב תפיסות חברתיות כלפי המאובחנים כחולי נפש. נוסף על כך, מחקרים שדגמו עיתונים מארצות הברית בעשורים

האחרונים מצאו ש-25 עד 55% מהכתבות הצביעו על קשר בין אבחנה נפשית למסוכנות, ועל עלייה מתמדת במספרן ובשיעורן של כתבות כאלה לאורך שנים (McGinty, Kennedy, & Hendricks, Choksy, & Barry, 2016; Wahl, 1992; Wahl, Wood, & Richards, 2002).

2. הטיעון הביקורתי

חקר שיח ביקורתי (critical discourse analysis) הוא שיטה חדשה יחסית, הבוחנת את האופן שבו שפה משמשת כלי לביצוע פעילות חברתית ולהשגת מטרות, את התהליכים שבהם נוצרת ומתפתחת משמעות, ואת יחסי הגומלין שבין השפה לבין מעגלי ההקשר השונים שהיא פועלת בהם. חוקרים האוחזים בגישה זאת מצביעים על בעיות חברתיות, וחושפים את השימוש המניפולטיבי בשפה ככלי להדרה ולשליטה הגמונית בקבוצות מוחלשות. לשיטתו של החוקר נורמן פיירקלו (Fairclough, אצל חמו, קמפף ובלום קולקה, 2014), תפקיד החוקר הוא לזהות את האינטרסים של הכותב, להצביע על המניפולטיביות של דבריו, ובכך לנסות לתקן את העוול שנגרם לקבוצת האוכלוסייה שבנדון. בהתאם לכך, יש חשיבות רבה לחשיפת עיוותים תקשורתיים ואינטרסים המסתתרים מאחורי הדיווחים על אירועים שחולי נפש מעורבים בהם, במטרה לנסות לתקן את העוול הנגרם לקבוצה זו על ידי אמצעי תקשורת.

כאמור, הטיעון באשר לקשר בין העמדות השגויות של הציבור כלפי המסוכנות של חולי נפש לבין ההבניה החברתית של מחלות נפש בתקשורת אינו חדש. מחקרים שבדקו את נטיית התקשורת לקשר בין מסוכנות לבין מחלה נפשית הראו כי התקשורת נוטה לייחס לאוכלוסיית המאובחנים כחולי נפש מסוכנות בשיעור ניכר יותר מכפי שהיא נוטה לייחס לאוכלוסייה זו חוסר מסוכנות. נטייה הבאה לידי ביטוי בריבוי הכתבות המציגות אותם ככאלה, והיא מתגברת עם השנים: מ-25% בתחילת שנות ה-90 של המאה ה-20 עד ל-55% בעשור השני של המאה ה-21 (McGinty et al., 2016; Wahl, 1992; Wahl et al., 2002). אף שבשנים אלה נחקקו ברחבי העולם חוקים לקידום של זכויותיהם ורווחתם של חולי נפש (למשל, בארצות הברית חקיקת ה-ADA [Americans with Disabilities Act] בשנת 1990, ובישראל חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות בשנת 1998; חוק שיקום נכי נפש בקהילה בארצות הברית בשנת 1973, ובישראל בשנת 2000) לא היה בהם כדי לצמצם את הסטיגמה כלפי אוכלוסייה זו. ייחודו של מאמר זה הוא בהצבעה על חלקה של העיתונות בהבניית על התפיסה הרווחת בקרב צרכני התקשורת בישראל בדבר המסוכנות של חולי נפש.

אמצעי התקשורת אינם האחראים היחידים להפצת התפיסה השגויה בדבר המסוכנות של אוכלוסיית המאובחנים כחולי הנפש. פרסומיהם מוכתבים לעיתים על ידי המשטרה, בתי המשפט ושירותי תקון, אשר שואפים לקדם את האינטרסים שלהם באמצעותם (Frailing &

(Slate, 2018). כלומר העיתונות לא רק משפיעה על ההחלטות של קובעי מדיניות, כפי שטוענים קאבאליון ושהם (2016), אלא בד בבד מושפעת מהחלטותיהם.

ההסבר לנטייה של התקשורת לאמץ את שיח המסוכנות של חולי נפש אינו פשוט. יש חוקרים המסבירים את נטיית התקשורת לקשר בין מחלה נפשית למסוכנות בכך שלאנשים יש צורך להבין אירועים ולתת להם משמעות עבורם, במיוחד כאשר מדובר באירועים הקשורים לחיים ומוות, ו/או במקרים שבהם הנטייה תהיה להגדיר את מבצע האירוע כפושע מתועב. עוד הם גורסים כי הניסיון של הפסיכואנליזה לקשר בין פשע למחלה נפשית מקורו בשאיפה להסביר את ההתנהגות האנושית כתוצר של סבכים נפשיים שונים. הסברים מסוג זה מצויים בכתביהם של זיגמונד פרויד, ב"פ סקינר וכן קרל רוג'רס (Frailing & Slate, 2018).

3. ההשפעה של הפצת תפיסת המסוכנות כלפי המאובחנים במחלה נפשית

יהיו ההסברים והמניעים אשר יהיו, להתנהלות התקשורת ולהפצת השיח המעצים את הקשר בין מסוכנות לבין מחלה נפשית יש השלכות קשות על זכויותיהם של אנשים עם מחלות נפש. הפצת מסר באשר למסוכנות אוכלוסיית המאובחנים כחולי הנפש פוגעת ביכולתה להשתלב בקהילה בכלל ובשוק העבודה בפרט (Frailing & Slate, 2018). משכך, אפשר לטעון כי מהלכים תקשורתיים שונים מציבים חסמים ניכרים בפני מימוש הוראותיה של האמנה בדבר זכויות של אנשים עם מוגבלויות, שאומצה בעצרת הכללית של האומות המאוחדות ב-13 בדצמבר 2006 ואושררה על ידי מדינת ישראל בספטמבר 2012. האמנה מגדירה מוגבלות כנובעת מיחסי גומלין בין אנשים עם לקויות לבין חסמים של גישה ושל סביבה המעכבים את השתתפותם המלאה ובת-התועלת של בחברה בשוויון עם אחרים. היא מצהירה שהפליה נגד כל אדם שהוא על בסיס מוגבלות פוגעת בכבודו ובערכו, ומדגישה את הצורך והחשיבות ביצירת שוויון הזדמנויות עבור אנשים עם מוגבלות ובקידום זכויות האדם שלהם.

4. סיכום

המשך שליטתה של הדעה כי אנשים עם מחלת נפש הם מסוכנים במהותם מדגישה כי חרף קיומן של אמנות, הצהרות והתחייבויות, בכל העולם אנשים עם מוגבלות ממשיכים להיתקל במחסומים בפני השתתפותם בחברה כשוויים ובהפרות של זכויות האדם שלהם, ונחשפים לצורות הפליה מרובות או חמורות. זאת חרף התרומות הקיימות והאפשרויות של אנשים עם

מוגבלות לרווחת הכלל ולגיוון בקהילותיהם, והעובדה שקידום ההנאה המלאה שלהם מזכויות האדם ומחירויות יסוד והשתתפותם המלאה יטפחו בהם תחושת שייכות ויקדמו מאוד את התפתחות החברה מבחינה אנושית, חברתית וכלכלית.

ככל שמדינת ישראל מחויבת לקיים את הוראות האמנה הבין-לאומית לזכויות אנשים עם מוגבלות, הגיעה העת כי בשיח הציבורי והתקשורתי בישראל יתחולל שינוי מהותי בכל הנוגע לסוגיית מסוכנותם של אנשים עם מחלות נפש. יש לזכור כי האמנה מדגישה כי תנאי שלום וביטחון חיוניים להגנה מלאה עליהם, וכי כדי לאפשר לאנשים עם מוגבלות ליהנות מכל זכויות האדם ומחירויות היסוד יש חשיבות רבה לנגישות שלהם לסביבה הפיזית, החברתית, הכלכלית והתרבותית, לבריאות, לחינוך, למידע ולתקשורת. האמנה מדגישה שהמדינות שהן צדדים לאמנה צריכות להיות משוכנעות שאמנה בין-לאומית תתרום תרומה חשובה לתיקון הקיפוח החברתי העמוק של אנשים עם מוגבלות ולקידום השתתפותם בתחום האזרחי, הפוליטי, הכלכלי, החברתי והתרבותי, תוך מתן הזדמנויות שוות. בהקשר של מאמר דעה זה, הטענה היא שתפיסת המסוכנות של המאובחנים כחולי נפש, כפי שזו מעוצבת לעיתים תכופות על ידי התקשורת, מגבירה את ההפליה והקיפוח של אוכלוסייה זו ומונעת ממנה השתתפות מלאה בכל תחומי החיים.

מקורות

- גוד, א' (2002). **על הסטייה**. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- חמו, מ', קמפף, ז' ובלום קולקה, ש' (2014). חקר השיח: זרמים ועקרונות יסוד. בתוך **שיח התקשורת: מקראה** (עמ' 5–25). רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- מש, ג' (1990). **השפעת דפוסי מגורים, סוג התעסוקה ואורך האשפוז על שיעור הרצידיביזם של חולי נפש** (חיבור לשם קבלת תואר מוסמך). אוניברסיטת חיפה.
- קאבאליון, ג' ושהם, א' (2016). **רשת של סטיות: הבניה והכחשה של סטייה חברתית בישראל**. תל אביב: רסלינג.
- שוהם, ש"ג (1978). **סטיות חברתית**. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.
- Frailing, K., & Slate, R. N. (Eds.) (2018). *Criminalization of the mental illness reader*. Durham, NC: Carolina Academic Press.
- Hiday, A. V. (2006). Putting community risk in perspective: A look at correlations, causes and controls. *International Journal of Law and Psychiatry*, 29(4), 316–331.
- McGinty, E. E., Kennedy-Hendriks, A., Choksy, S., & Barry, C. L. (2016). Trends in news media coverage of mental illness in the United States: 1995–2014. *Health Affairs*, 35, 1121–1129.

- McNiel, D. C., & Binder, R. L. (1987). Predictive validity of judgments of dangerousness in emergency civil commitment. *The American Journal of Psychiatry*, *144*(2), 197–200.
- Monahan, J. (1991). Mental disorder and violent behavior. *American Psychologist*, *47*(4), 511–521.
- Mossman, D. (2013). Evaluating risk assessments using receiver operating characteristic analysis: Rationale, advantages, insights, and limitations. *Behavioral Sciences & the Law*, *31*(1), 23–39.
- Mulvey, E. P., & Lidz, C. W. (1995). Conditional prediction: A model for research on dangerousness to others in a new era. *International Journal of Law and Psychiatry*, *18*(2), 129–143.
- Ohlsson, R. (2018). Public discourse on mental health and psychiatry: Representations in Swedish newspapers. *Health*, *22*(3), 298–314.
- Wahl, O. (1992). Mass media images of mental illness: A review of the literature. *Journal of Community Psychology*, *20*(4), 343–352.
- Wahl, O. E., Wood, A., & Richards, R. (2002). Newspaper coverage of mental illness: Is it changing? *Psychiatric Rehabilitation Skills*, *6*(1), 9–31.